

ПОЛОЖАЈ ЖЕНА У ИДЕОЛОШКО-ПРОПАГАНДНОМ РЕЧНИКУ КОЛАБОРАЦИОНИСТИЧКОГ РЕЖИМА У СРБИЈИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Проф. др Милан Ристовић
Филозофски факултет, Београд

АПСТРАКТ: Прилог је посвећен отварању питања положаја жене у идеологији, пропагандни и пракси колаборационистичког режима у Србији током Другог светског рата.

Кључне речи: Други светски рат, Србија, колаборација, патријархално друштво, антимодернизам, положај жене

Други светски рат је у Србију, али и у друге балканске државе са сличном друштвеном структуром, донео, поред осталог, убрзавање промена унутар традиционалних породичних структура, постављајући такође питање положаја жене у свим идеолошким и политичким „пројектима“ који су се на овом простору јавили и жестоко сукобљавали. Српско село је добило средишње место и било главна саставница конкурентских националистичко-конзервативних пројеката; било је основни мотив оних схватања која су нуђена и наметана као „идеолошко покриће“ за домаћи колаборационистички режим, повезујући „општа места“ традиционалистичког популизма са неким елементима десно тоталитарних идеологија, посебно онима аграрно-фашистичког типа. На другој страни, око четничког покрета генерала Драже Михаиловића (ЈВУО), мада мање компактно и јасно идеолошки уобличених у целовит систем, налазили су се, по много чему, када је виђење српског друштва у питању, слични „социолошки модели“, ослоњен на традиционалистичко-националистичко-органистички речник.

Партизански покрет и комунисти су селу нудили – укључујући промену положаја жене – свој еманципаторско-модернизацијски рецепт, уз обећање његовог преображаја у оквирима свог свеобухватног револуционарног експеримента – уз стално присутне сумње и подозрење због „контрареволуционарног потенцијала“ села.¹ Овде ће бити изнесени само неки током досадашњег истраживања уочени погледи на положај жене у схватањима која су била уграђена у идеолошко-пропагандни дискурс српског колаборационистичког режима током Другог светског рата. Мишљења смо да је истраживачко отварање питања везаних за друштвено-историјски комплекс и његову испреплетеност са идеолошко-политичким феноменима у српском друштву у Другом светском рату и свим његовим последицама неопходно, имајући у виду стање њихове досадашње скрајнутости. Неке смернице налазимо у последњим радовима Бранка Петрановића² и социолога Тодора Куљића.³ Једну скромну скицу дао је и аутор овог текста.⁴

Стварање једне по својој суштини сталешке, „задружне“ и „домаћинске Србије“, као чланице нацистичког „новог европског поретка“, подразумевало је заокрет ка једном антимодерном, антиурбаном друштвеном „моделу“, који је требало да државу претвори у проширену ауторитарно-патријархалну „органску заједницу“. У њој је сам Милан Недић, као „отац“ и „вођа“ Србије, требало да буде отелотворење хијерархијског, патријархалног „мушког принципа“. Ове идеје су разрађене у плану који је је поднесен немачким властима о стварању „сељачке задружне Србије у јануару 1943 – и био „са највишег места“ у Берлину одбијен.⁵

Међу Недићевим идеолозима, који су у највећем броју потицали из круга следбеника „Збора“ Димитрија Љотића, посебно је подвлачена веза патријархалне културе на селу и верске традиције. Недићев министар просвете Велимир Јонић је писао да је у таквој средини увек постојала јасна

¹ О женском питању у комунистичком покрету видети: Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941*, Narodna knjiga – Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1978.

² Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, VINC, Beograd, 1991.

³ Todor Kuljić, *Fašizam. Sociološko-istorijska studija*, Nolit, Beograd, 1988.

⁴ Milan Ristović, „Rat i razaranje društva u Srbiji 1941–1945. godine. Skica za jednu društvenu istoriju“. H. G.-Fleck, I. Graovac (priredili), *Dijalog povjesničara-istoričara*, 3, Pečuj, 12–14. maja 2000, Zagreb, 2001, str. 187–203.

⁵ О овом питању видети: Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvisliniška uprava 1943–1944*, knjiga druga, Sloboda, Beograd, 1979, str. 35–45; Milan Ristović, „General Milan Nedić – Diktatur, Kollaboration und die patriarchalische Gesellschaft Serbiens 1941–1944“. u: *Authoritare Regime in Ostmitteleuropa 1919–1944*, Hrsg. von Erwin Oberländer im Zusammenarbeit mit Rolf Ahman, Hans Lemberg und Holm Sundhaussen, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn–München–Wien–Zürich, 2001, str. 633–687; isti, „Rural ‚anti-utopia‘ in the ideology of Serbian collaborationists in the Second World War“, *European Review of History – Revue europeene d’histoire*, Vol. 15, Number 2, April 2008, str. 179–192.

подела на „добро“ и „зло“, и да се поштовао „принцип старешинства“. У таквом социјалном (антииндивидулистичком) окружењу појединац није живео сам већ је увек морао да признаје као факторе надређености: породицу, друштво, народ, државу. Овај хијерархијски поредак су пореметили материјализам и индивидуализам које су донеле револуције 19. века. За Јонића је народ „органична целина“ у којој је „опште добро“ испред појединачног. Тако, слобода породице никако не сме да буде „анархична“ већ подложна интересу заједнице. Обуздавање „негативних нагона“ је немогуће у друштву које одбацује веру у Бога, нацију и у духовне и моралне вредности“. ⁶

Димитрије Љотић је, у својим текстовима објављиваним тридесетих година, посебан нагласак стављао на разлику између „филозофије индивидуализма“ коју заступају „марксистички и демократски“ и њему блиске „органичне мисли“, по којој људско друштво није „обичан збир јединки што га састављају датог тренутка, већ је једно ново биће, које су чланови његови својим удруживањем створили и које има своје интересе, независне од његових посебних“. ⁷

Тврдио је да разлика у полазишту два супротстављена и зарађена принципа „изазива страшне супротности“ када се ради о „друштву вишег карактера: породица и брак, народ, нација и држава“. Узимајући за пример брак, сматрао је да, ако победи „индивидуалистички принцип“, он ће бити нестабилан, подложен вољи супружника. Победи ли „органично гледиште“, онда институција брака, независна од воље супружника, постаје „као неко биће, изнад оних који је сачињавају, којима се намеће и чији су интереси јачи од њихових посебних“. Иста матрица треба да важи и за породицу, која услед продора „индивидуализма“ у схватања њених чланова пропада, док „ако органична мисао овлада породицом, онда се они сматрају тако тесно органично спојени у једну заједницу, да своје посебне прохтеве, ћуди и интересе, вољу и осећања, који би били противни интересима породице, подређују“. ⁸

Тврдио је да је „наш народни дух... прожет баш тим и таквим органичним гледиштем“, додајући да због тога „није било чвршћег брака и чвршће породице од брака и породице у нашем народу“, али да су сада они навелико начети „под навалом духа индивидуалистичког“. ⁹ (Њему није било подобно да се позива на историјску стварност и податке, на пример црквених судова, који током 19. века, заједно са световним властима, покушавају

⁶ Војни архив (ВА), Недићева архива (НА), к 34, бр. рег. 12, V. Јонић, „Проблеми наше духовне оријентације“ (рукопис предavanja одржаног на Кolarчевом народном универзитету), септембар 1942.

⁷ Димитрије V. Љотић, *Одабрана дела*, I књига, „Јединка и заједница“, Минхен, 1918, стр. 11–12.

⁸ *Isto*, стр. 13.

⁹ *Isto*.

да уведу ред у породичне односе у Србији, посебно у сеоским срединама, где је била широко распрострањена пракса „дивљих бракова“.¹⁰

По истом механизму, по Љотићу, што важи за брак и породицу, важи и за нацију, јер „дух индивидуалистички неће да зна за нацију и државу“, јер претпоставља интерес појединца општем; „нација тражи опште пожртвовање јединке начелом јунаштва“, чему се често јединка опире, „гази то и гледа да избегне већи напор или опасност јунаштва“, пресуђујући да је народ којим овлада „дух индивидуализма осуђен на пропаст“.¹¹ Инсистирао је на томе да се ради о првенству „крвне везе“ јединке и нације („јер је у ствари нација органско биће чији је делић јединка“), а не вези јединке и државе, по чему је био ближи схватању националсоцијалиста него оном њихових италијанских идеолошких сродника.¹²

За жену је, у овако схваћеном систему друштвених вредности, било резервисано место – исто оно које је имала у патријархалном, предмодерном друштву, као „чувара огњишта“, „мајке и супруге“, потпуно покорне власти мужа. Милан Недић је истицао да су се комунистима придружиле само „кћери богатих родитеља“, „отрована и покварена школована женска омладина, учитељице, студенткиње и туцета развратних жентурина, болесних нерава, жељних авантура“ – дакле, само градско, отуђено „женскиње“.¹³ У његовим ставовима и ставовима његових пропагандиста и идеолога нема неких битних новина и они се не разликују по садржају и суштини од раширеног и у српском друштву укорењеног конзервативно-патријархалног поимања мушко-женских односа, што је, уосталом, имало и свог јасног одраза у изузетно скученом правном положају жене.¹⁴

Женама није било места на мушким пословима, ван куће, чак ни у раду, па су оне биле поштеђене радне обавезе у Националној служби рада.¹⁵

¹⁰ О положају жене на српском селу пре Другог светског рата видети: radove A. Petrovića, Sretena Vukosavljevića и izuzetno dobro dokumentovane radove Momčila Isića („Dete i žena na selu u Srbiji između dva svetska rata“, и: *Žene i deca. Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka* (4), Beograd, 2006, str. 131–159; и, „Приватност на селу“, у: Милан Ристовић (прир.), *Приватни живот код Срба у 20. веку*, СЛЮ, Београд, 2007, стр. 379–407).

¹¹ Videti nap. 9, *usto*, str. 14.

¹² *Isto*.

¹³ М. Nedić, „Poruka radenicima“, 8. II 1942, str. 42.

¹⁴ О овоме видети: М. Draškić – О. Popović–Obradović, „Pravni položaj žene prema srpskom građanskom zakoniku (1844–1946)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, (2), Beograd, 1998, str. 11–26.

¹⁵ М. Stevanović, *Zbor*, str. 212. Prvenstvo „biološkog zadatka“ uticalo je da nacistički režim u Nemačkoj, tokom rata, uprkos velikoj oskudici u radnoj snazi, koja se osećala u svim oblastima ratne privrede, ne posegne za angažovanjem domaće ženske radne snage. Njih su zamenili milioni prinudnih radnika i radnica, na prvom mestu „Ostarbeiter-a“ iz Poljske i sa okupiranih teritorija Sovjetskog Saveza, kao i iz drugih okupiranih evropskih zemalja; videti: Ulrich Herbert, *Fremdarbeiter. Politik und Praxis des „Ausländer-Einsatzes“ in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches*, Berlin–Bonn, 1985.

Женску децу треба васпитавати да буду пре свега „добре мајке и жене“. Јо-нић је доказивао да је „декаденција запада“ довела до повратка „матријархата“, што је „аргументовао“ тврдњом како „на пример, у Енглеској има много жена које (је) на улици тешко разликовати од мушкараца. Црте лица су им огрубеле, оштре, глас дубок, коса кратка... (носе) панталоне и гојзе-рице“.¹⁶

Тако се може рећи да је друштво о којем су Недић и његови следбеници говорили, замишљано искључиво као чисто „мушко“ и патријархално.¹⁷ У таквом друштву требало је одвојити и образовање на основу полне припадности: али не само ученике већ и наставнике. Радиша Митровић је сматрао да у мушким средњим школама није могуће „постићи светосавско васпитање“ (као антитезе „југословенској школи“, како га је он видео), помоћу „женског наставничког особља, чак ни онда када би ово свесно било прожето тим духом“. То због тога што не би могло „да своје доживљаје пренесе на мушку омладину нити да је успешно води у њеном развоју и оспособљавању за национални живот“.¹⁸

Мушка омладина, по његовом мишљењу, осећа „природну отпорност“ и неповерење према „женским доживљајима и процењивањима вредности“. Оно што је за жену „лепо, добро и паметно може за мушкараца бити мекуштво, слабост и кукавичлук“. Тако, „женскиње не може да указује на животне путеве и да води на стази животне борбе, јер је жена увек била ван те борбе, па била она природна или идеолошка“. У такву се борбу жена не

¹⁶ Videti: Jonić, „Problemi“.

¹⁷ О улози жене у националсоцијализму видети: Anette Kuhn und Valentine Roth, *Frauen in deutschen Faschismus*, Bd. 1, 2, Düsseldorf, 1982; Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland. women, the Family and Nazi Politics*, New York, 1986. За однос италијанског фашизма према овом питању упućујем на једну од првих, темелјних студија Vitorie de Grazie, *How Fascism Ruled women. Italy 1922–1945*, University of California Presse, 1992. Уп. такође ставове о истом питању хрватског усташког покрета. Тако Olga Osterman, у свом чланку „Жена у новој хрватској држави“, објављеном у *Усташкињи*, 1, 1942; (*Усташа, Документи о усташком покрету*, прир. Pero Požar, Zagreb, 1995, стр. 251, 252), insistira на биолошкој функцији жене („први народни борац за обстанак и напредак препорођеног хрватског народа и обновљене државе jeste по природноме реду хрватска жена - мати... Зато hr. жена дароватeljica нових hr. поколjенjа мора видjети у своме наравноме позиву светинjу. То ће је дићи на прво мjесто у hr. народу“). Ова функција је и основна друштвена функција, па „духовно препорођена, обновљена, изграђена hr. жена мора постати тиhi борац, који ће hr. народу помоћи да постане 1. броjчано што већи; 2. тjелесно и друштвено што здравiji; 3. ђудоредно што изграђенији и виши; 4. културно што jaчи; 5. народно што свеснији и 6. што снажнији, и што творнији“. Да би била способна за овај задатак она мора бити „тjелесно и дjушевно здрава и јака, помоћу вjере ђудоредно изграђена и оснажена, помоћу народне предаје и повjести у народном дjуху учвршћена, умно развијена и обћенито образована“. Зато се усташка жenska организација мора „трудити проућавајући своју повjест и предају и проматрајући живот око себе да ту створимо и упознамо, нjезину бит шхватимо и према нjој радимо уобће, а напосе у одгоjу наших жена-mатера“.

¹⁸ D-r Radiša Mitrović, „Svetosavska škola“, *Prosvetni glasnik*, br. 11, novembar 1942, стр. 602–603.

сме увлачити; шта се догађа када се то ипак деси, „видели смо на примеру пропале другарице, комунисткиње, звер - жене“.¹⁹

Он је као производ утицаја „материјалистичког духа“ видео чињеницу да мушкарци студирају математичко-природне науке, док су жене („женскиње“) склоније „духовној групи предмета“. То је довело до стања у коме оне преовлађују као наставнице оних предмета који су за васпитање важнији од прве групе, што је неодрживо: „наставнице из горе поменутих разлога не могу доћи у обзир као васпитачи мушке омладине у светосавској школи“.²⁰

Милутин Пропадовић је критиковао „слободну љубав“, за коју – као пропагандно „опште место“ – наводи да је пропагира кумунизам, као опасан инструмент са великом привлачношћу за омладину. Тако се догодило, по његовим тврдњама, да је „страховита поквареност заразила највећи део омладине. Венеричне болести и проституција почеле су се нагло ширити и харати“. Враћање „традицији“, подразумева и одбацивање „фаталног схватања брака и породице“ и уништење „фаме о слободној љубави“.²¹

Истицање „заразе“, посебно полних болести и повезивање њиховог ширења са идеолошким, националним или „расно“ „туђим утицајима“ чест је мотив и пропагандиста српског „националног социјализма“. Треба га довести у везу са широком употребом и раширеношћу у сличном контексту код других сличних покрета, посебно са праксом немачких национал-социјалиста. У немачком случају, један од средишњих мотива расистичке, антисемитске пропаганде било је ширење полних болести као дела „јеврејске завере“ – путем „мешања аријевске и јеврејске крви“, о чему је Хитлер писао као једном од најопаснијих средстава „Verjudung-a“ немачког „душевног живота“. Изворна, идеална чистоћа традиционалног (у српском случају патријархалног) друштва (расна, национална, идеолошка), може се повратити или очувати само изоловањем или одстрањивањем свега што му је у „расном“, националном или идеолошком смислу „органски страно“.²²

Строго одвајање полова током основног и средњег школовања и укидање коедукације у Трећем рајху „у начелу није дозвољено“, јер „природна разлика полова и разноликост задатака, које сваки члан заједнице има да изврши, захтевају и одговарајуће васпитање“.²³

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Milutin Propadović, „Omladina mora ostaviti svoj dosadašnji put i poći novim“, Dr Dragan Subotić, *Organska misao*, 2, str. 182, 183.

²² Sender L. Gilman, *Rasse, Sexualität und Seuche. Stereotype aus der Innenwelt der westlichen Kultur*, Rowohlts enzyklopädie, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reineck bei Hamburg, 1992, str. 286–300; такође, видети: Džordž Mos, *Istorija rasizma u Evropi*, Službeni glasnik, Beograd, 2005, на више места.

²³ F. Š., Beleška, *Prosvetni glasnik*, god. LVIII, br. 1–2, januar–februar, str. 100.

У једном уредничком тексту објављеном 1942. године у пролећном броју *Просветног гласника*, скренута је пажња на принципе образовања изнесене у италијанској фашистичкој *La carta della scuola*. образовање женске омладине какво је до њеног доношења постојало, оцењено је неодговарајућим јер је „било створено за мушкарца“ и није одговарало „карактеру, позиву и занимању жене. Услед тога, жене су губиле на свом укусу, духу и менталитету, а нису развијале своје битне предиспозиције ни вршиле задатак који им је природа одредила.“ Оне су, такође, због тога „преплавиле многе службе и позиве и борбом за намештење довеле до социјалне и моралне кризе“. Због тога је фашистички режим основао посебне школе, трогодишње женске институте и двогодишњи женски магистериј, у којима су се девојке образовале, после свршене средње школе, у „предметима опште културе, затим васпитању дече, домаћој економији, практичном раду и кућној уметности“. Диплома магистерија је омогућавала женама да раде као учитељице у материнским школама (забавиштима). Аутор текста је указивао да „овим није девојци затворен пут до осталих степена и доктората, него је створена могућност да она пође путем који јој најбоље одговара, без борбе и криза“. ²⁴ Слична аргументација ће одјекивати и у неким другим текстовима објављиваним о том питању у *Просветном гласнику*.

Када је покрет генерала Драже Михаиловића (Југословенска војска у отаџбини, равнаторски покрет, четнички покрет) у питању, његови идеолози и пропагандисти касно почињу да обраћају пажњу на активирање жена и женско питање. Тек у јануару 1944. године је израђен први програм *Југословенске организације равноторки*. У њему је могуће уочити сличне ставове који садрже негативан однос према урбаним и модернизацијским процесима и њиховим ефектима по (идеализован) традиционалистички модел сеоског друштва, породице и односа полова. У овом програмском документу је истакнуто да треба поништити ефекте међуратне „деградације“ основних (традиционалних) вредности друштва. Тако треба „српску мајку васпитачицу генерација“ вратити „њеном породици и домаћем огњишту“, у њену „душу“ да поново буду унете „вечите вредности које су српски народ носиле кроз векове“. За разлику од Недићевих идеолога, тражена је активнија улога жена у „националној обнови и борби“. То је био задатак пре свега „родољубивих учитељица и наставница“ које се морају укључити у ослободилачку борбу и „све снаге посветити моралном препориду српске жене, мајке и девојке“. Политички задатак равноторки је био да бране идеје Југославије и „балканске уније“, да раде на сузбијању „комунизма, фашизма и хитлеризма, као срамног спутавања слободе сваког човека и његових права“. ²⁵

²⁴ „Iz ‚Ustava škole‘ u Italiji“, *Prosvetni glasnik*, br. 3–5, mart–april–maj, 1942, str. 223.

²⁵ Kosta Nikolić, *Istorija Ravnogorskog pokreta*, knj. prva, str. 279–284.

Међутим, иако су Михаиловићеви пропагандисти остављали, барем декларативно, простор за политичку активност чланица Југословенске организације равногорки, која је требало да буде женски огранак четничког покрета (и учествује у сузбијању „свих тежњи комунизма, фашизма и хитлеризма“), њихов основни задатак такође није прелазио оне границе које им је постављало патријархално друштво: као мајке и васпитачице деце. Њима је стављено у дужност и „придизање националне свести“.²⁶

Комунисти су оптуживани за „злоупотребу жена“ које су „спуштене на најнижи ниво“. Улога српске жене била је да по узору на жене у савезничким државама ради на „изграђивању једног новог човека“ али је њено основна улога била да води рачуна о кући, породици, да би се на тај начин створили услови за чување народних обичаја, завета, здравог породичног живота, сачувала кућа од „анационалне пропаганде“ и сл. Оптуживане су „градске жене“ за морално посрнуће и „колаборацију са непријатељем“. И поред инсистирања на активностима у борби (санитетска служба), нуђени модел био је национално-патријархални.²⁷

У својим „Размишљањима о будућој женској средњој школи“, Мага Магазиновић, приклањајући се званичном тренду настојања Недићевог режима да просвету „ренационализује“ у конзервативно-патријархалном духу, истицала је како је задатак будуће, реформисане женске средње школе „да васпитно изграђује поколења *правих Српкиња* (курзив у оригиналу – М. Р.), узоритих мајки, добрих кућаница, радних, исправних чланова народне заједнице од породице до државе“.²⁸

Критковала је дотадашњи начин образовања „варошке женске омладине“ као промашен. Један од разлога био је, по њеном схватању, тај што „наша школа безазлено отворила врата свима редом: Хрватице, Словенке, Рускиње, Мађарице и Јеврејке васпитавале су и образовале нашу женску омладину широм свих српских покрајина“, што је довело до „народносног отпађивања и одрођавања средњошколке“. Кривица за то, поред „наставница Српкиња“, пада на душу и на „одрођени варошки и великоварошки родитељски дом“, али иде пре свега на рачун „наивне просветне идеологије наших просветних инстанција“, које су имале могућност да једно такво „скретање на странпутицу“ предупредe и исправе.²⁹

²⁶ Bojan Dimitrijević, „Ženska ravnogorska organizacija u Srbiji 1944. godine“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, VI, sveska 3, 1999, str. 222–223.

²⁷ Isto.

²⁸ Maga Magazinović, „Razmišljanja o budućoj ženskoj srednjoj školi“, *Prosvetni glasnik*, god. LVIII, br. 1–2, januar–februar 1942, str. 58. M. Magazinović je 1941. bila penzionisana kao profesor gimnazije. Njeni malobrojni tekstovi objavlјivani tokom rata (neki su bili objavlјeni pre rata a zatim preštampani) nisu navedni u bibliografiji njenih radova u prilogu njene autobiografije objavlјene 2000. godine. Videti: Maga Magazinović, *Moj život* (priredila Jelena Šantić), Clio, 2000, str. 515–517.

²⁹ Isto.

Стање у којем се у том тренутку налазила женска школа тражи да се „морамо неминовно (...) вратити себи“ и организовати женско средње образовање „целиходније него што је била ова досадашња“. Без обзира на то какав тип школе буде изабран, треба пре свега имати на уму, сматрала је Магазиновић, да она мора одговарати „српској савременој стварности; мора нићи и развијати се из садашње неопходности једне живе органске везе између наше, тренутно ма и незавидне, садашњице и наших вековних добрих српских традиција у духу Мајке Југовића, мајке и сестре Јевросиме, Косовке девојке, деспотице Јефимије и осталих узоритих ликова српске жене“. У једној новој школи, „српска девојка ће се морати *скроз преваспитати, преоријентисати и стварно просветити* да би се таква повратила дому и свом огњишту“.³⁰

Тако преваспитана девојка се враћа „огњишту“ (традиционалним, патријархалним вредностима), идеалном моделу, загубљеном у хаосу модернизације и страних утицаја. Она се на тај начин „повратила из канцеларије, продавнице, фабрике и туђинске агитаторске ћелије с једне стране, као и из дансинга, биоскопа, са корзоа, из карташког стола, из гарсонјере,³¹ с друге стране; најзад и из покоје од ‘хуманих’ установа за траћење времена ван куће и параде на рачун социјалне заштите, која, у савременом друштву, спада у делокруг првенствено државних и општинских социјалних установа“.³²

Магазиновић је сматрала да се „*вредносна равноправност* женских чланова српске народне заједнице у свим њеним облицима *од породице до државе* не сме (се) и даље код нас бркати са фиктивном једнакошћу полова у смислу феминистичке идеологије 19 века, по којој у школовању као и у избору позива, не треба да буде баш никакве разлике између девојке и младића“. Указивала је да су главне поборнице оваквог концепта једнакости биле Јеврејке: Клара Цеткин, Лили Браун, Анита Аугсбург и „полујеврејка“ Александра Колонтај.³³

За Магу Магазиновић економски разлози нису били убедљив и оправдан повод за „масовно рушење и распадање породичне заједнице и села и вароши, као и за данашњи став омладине према кући и породици, школи и наставницима“. Одбацивала је вредност „фамозног економског момента“ као одлучујућег и оправдавајућег за напуштање породичног огњишта и одлазак жена и девојака у „свет“, у коме се издржавају радећи често за „платицу, која јој једва стиже за свилене чарапе и ‘неопходну’ шминку“.³⁴ Постављала је питање „као да и чисто духовни моменти: жеља за ‘из-

³⁰ Isto.

³¹ Kao simbola „samačkog izdvajanja“, „otcepljenja“ od porodice, „mesta vabračnog greha“ van dohvata kontrole porodice.

³² Isto.

³³ Isto.

³⁴ Isto.

живљавањем⁷ у смислу фројдистичке пропаганде и заводничке агитације није у највећој мери дејствовала рушилачки у свој тој промашености нашег васпитног живота за последње четврт века, у коме се тежиште живота и женске омладине померило из дома и школе на улицу, плажу, дансинг и сл.³⁵

Просветни гласник је 1942. године објавио још један прилог Маге Магазиновић, написан 1939. године, посвећен васпитању немачке омладине. У њему је она „показала разумевање“ за правац који је националсоцијалистичка педагогија следила.³⁶ Она је наглашавала да „од основне до највише стручне школе, свака је немачка школа стопроцентно *школа рада*... Школа је истинска *ђачка делаоница*, без имало старошколске разредне пасивности, наставничког доцирања, *ђачког лекцијаштва*, извлачења од школског рада, траћења недеља, месеци и година у школској клупи без видљивих резултата у школском раду и личном здравственом, умном и етичком напретку“. У школама у Немачкој: „Уметност уопште, па и као васпитно средство и наставна грађа, такође стављена на сасвим нове основе... Сва уметничка дела из прошлости, особито многа из доба крајем 19 и почетком 20 века у којима, по оцени данашње оријентисаних меродавних уметника, васпитача и народних просветитеља, има ма и најмање нечег мекушног, болешљивог, префињеног, чулно-еротичног или порнографског, одбацује се како ‚изопачена уметност‘ (надреализам, дадаизам, итд), ‚јеврејског укуса‘ као и ‚јеврејски вицеви и хумористички листови‘, који омаловажавају личност од вредности, њихова дела или сам немачки народ“.³⁷

Ови њени ставови о „чишћењу“ уметности – које су нацистичке власти радикално извеле избацавањем из музеја и галерија слика и скулптура авангардних уметника или оних који су били „расно неподобни“ (укључујући, на пример, и радове старог, чувеног члана Пруске академије Макса Либермана), скидањем са програма концертних дворана и радио-програма музике композитора и извођача или предавача са уметничких академија по истом критеријуму – могу да изгледају чудно, имајући у виду њено неконвенционално уметничко образовање. Али се такође могу препознати и као симптом снаге оних утицаја и схватања која су продирала и ширила се Европом из нацистичке државе, укључујући и елементе антисемитизма, налазећи у различитим срединама, у различитом обиму, и под различитим изговорима и поводима, своје следбенике.³⁸

³⁵ Zanimljivo je da Maga Magazinović, pionir modernog baleta i Rajnhardova (Max Reinhardt) učenica, na spisak „arhigrehova“ stavlja negativan uticaj „dansinga“. Videti: Maga Magazinović, *n. d.*, str. 238–284.

³⁶ Maga Magazinović, „Prosvećivanje naroda u današnjoj Nemačkoj“, *Prosvetni glasnik*, br. 8, avgust 1942, str. 396–401.

³⁷ *Isto*, str. 397, 398.

³⁸ O odnosu nacističke ideologije i umetnosti videti: Andrej Mitrović, *Angažovano i lepo – Umetnost u razdoblju svetskih ratova (1914–1945)*, Narodna knjiga, Beograd, 1981.

Она је навела и своја искуства која је стекла посетом једном лого-ру Хитлер-југенда: „Једноставним животом у природи, јачањем тела гимнастиком и спортовима, без тежње за англо-американским рекордерством, свакодневним радом за себе и за заједницу, простом и здравом храном јачају се омладинци у групама од по неколико стотина... Другарство је главни тон такве заједнице, а гвоздена дисциплина њена спољашња форма. Честољубље, сарадња и помоћ слабијим а такмичење са себи равним очевидно се испољавају у томе животу. Збиља, рад, прост живот али и здраво весеље и хумор одлично канализирају омладинску снагу, телесно-духовну особито у доба пубертета и одлично помажу да се то доба здраво преброди. Сексуално обавештење не веша се на велико звоно, и то се обавља стварно, без невештог и излишног дражења маште (а ла Др. Костић и наши ,црвени‘). Између дечака и девојчица гаји се другарство.“³⁹

Истраживања сексуалности у Трећем рајху, међутим, дају једну слику која је далеко од ове идеализоване, готово асексуалне представе коју је понудила Мага Магазиновић. Малограђанска, стереотипна слика неискусних, наивних немачких *Mädl*, наслеђена из тривијалне бидермајерске ли-тераутуре и инструментализоване од стране нацистичке пропаганде, за које је Хитлер у „*Mein Kampf*“ писао да треба да упознају свака „свог витеза“, дајући увек предност војницима над „невојницима“ – била је далеко од нимало чедног модела сексуалног понашања нацистичке елите,⁴⁰ па до праксе „Лебенсборна“ – екстремног еугеничког „експеримента“, у коме је требало „укрштањем“ „расно најквалитетнијих“ немачких девојака и припадника елитних СС-јединица добити идеално потомство – који по својој стварној функцији нису били ништа до бордели високе категорије које су организовали држава и партија.⁴¹

М. Магазиновић је истакла да „као (и) вође омладинских организација и наставници, учитељи и професори свих школа, поред савремене стручне спреме, безусловно морају имати и ,беспрекорно гледиште на свет‘ тј. национал-социјалистичко. Личности верски занесене, сталешки уображене, либералистички и псеудодемократски, космополитски или деструктивно-интернационалистички оријентисане апсолутно не могу бити васпитачи ни наставници омладине у данашњој Немачкој. Једино томе има да се припише та апсолутна *једнодушност* немачког школства и видљиво постигнути *препород* у школовању немачке омладине у чисто национал-социјалистичком духу за

³⁹ *Isto*, стр. 398, 399. Dr Aleksandar Kostić (1893–1983), profesor beogradskog Medicinskog fakulteta, jedan od njegovih osnivača. Pionir seksologije u Srbiji; bio je urednik *Biblioteke za seksualna pitanja*, između ostalog, autor knjiga *Polni život čoveka*, *Seksualno u srpskoj narodnoj poeziji* i dr.

⁴⁰ O ovome videti: Gudrun Schwarz, *Eine Frau an seiner Sippengemeinschaft*, Hamburger Edition, Hamburg, 1997. Gudrun Schwarz piše, između ostalog, i o raširenoj praksi bigamije u samom vrhu nacističke države i partije.

⁴¹ Videti: M. Hilel, *U ime rase*, Zagreb, 1976.

тако кратко време“. У Напомени она додаје: „Њима сигурно нису потребни ‚национални семинари‘ а да њима руководе тако шарено оријентисани наставници: једни, по налогу, југословенски, други, по пркосу, племенско-патриотски (хрватски на пр.), трећи, затуцано, католички; једни радикални, други демократски, трећи пацифистичко-зидарски, па чак и анархистичко-комунистички ит. д. али ниједни довољно српски оријентисани“.⁴²

У овом њеном симптоматичном изјашњавању и разумевању принципа једног другачијег образовања младежи, који би били сродни оној идеолошкој дидактици и педагогији каква је била уведена у Немачкој националсоцијалиста, може се наслутити покушај да своје одушевљења за улогу телесног образовања („Körperschulung“) повеже са „национално-духовном обновом“ коју је прокламовао Недићев режим. Није видела, или није желела да уочи, да је, као што је био случај са нацистичким приступом образовању женске омладине, кроз њихово укључивање у „Савез немачких девојака“ (Bund Deutscher Mädel),⁴³ женски еквивалент Хитлерове омладине (Hitler Jugend), милитаризовано образовање, спровођено кроз праксу и идеал „кампова и колона“, било припрема превасходно за њихову будућу биолошку функцију, којој је режим давао предност над свим осталим.⁴⁴ Свођење првенствено на овај вид и улогу жене сужавањем њеног социјалног простора, освајаног од почетка века кроз еманципацију и женски покрет, нацистички режим је објашњавао управо потребом искорењивања опасних и немачкој нацији и раси страних утицаја, чије је једно од средишта био феминистички покрет.⁴⁵

Овакви ставови Маге Магазиновић су били далеко, заправо потпуно супротни од њених младалачких схватања о потреби и природи „образовања женскиња у Србији“ и улози економског момента, који „гоне женскиње да изађу из куће у свет и да зарађују и стварају сувишак женског пролетаријата“, чији положај неће „ниуколико изменити ни олакшати баналне фразе противника женског питања односно женског образовања, нарочито ова – коју су готови избацити као из пушке: Жена има свој природни позив и свој делокруг у кући“.⁴⁶

⁴² Isto, str. 400.

⁴³ V: Gabriele Kinz, *Der Bund Deutscher Mädel. Ein Beitrag über die ausserschulische Mädchen-erziehung im Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main, 1991.

⁴⁴ O ulozu posebnih institucija za ideološko vaspitanje devojaka u Nemačkoj u vreme nacionalsocijalističkog režima videti: „Weibliche Elite für die Diktatur? Zur Rolle der nationalsozialistischen Erziehungsanstalten für Mädchen im Dritten Reich“, u: Ursula Aumüller-Roske (Hrsg.), *Frauenleben-Frauenbilder-Frauengeschichte*, Pfaffenweiler, 1988, str. 17–44.

⁴⁵ O školi u nacionalsocijalizmu v.: Rolf Eilers, *Die nationalsozialistische Schulpolitik. Eine Studie zur funktionierung der Erziehung in totalitären Staat*, Köln, Opladen, 1963; Kurt-Ingo Flessau, *Schule der Diktatur. Lehrpläne und Schulbücher des Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main, 1972; Harald Scholtz, *Erziehung und Unterricht unterm Hakenkreuz*, Göttingen, 1985.

⁴⁶ M. Magazinović, „Образованье женскиња у Србији“, *Moj život*, str. 421–425. Ovaj tekst objavila je u beogradskoj *Politici*, 1905.

Summary

The Place of Women in the Ideological and Propaganda Vocabulary of the Collaborationist Regime in Serbia in WWII

Key words: *WWII, Serbia, collaboration, patriarchal society, anti-modernism, situation of women*

The paper deals with the analysis of opinions on the place and role of women in the Serbian society which were proffered during WWII by some of the leading figures of the collaborationist regime and public personages in propaganda statements or in texts published in the press and in journals. In them any kind of female „outstepping“ of the narrow boundaries of the patriarchal, traditional society and the behavior, above all of the educated, urban part of the female population, was severely criticized as „decadent“ and „anational“. In the plans for creation of a „householder“ state of estates of the collaborationist administration of general Milan Nedić, who was the local instrument of the German occupational policy, further reduction of anyway narrow social space which had been conquered during the inter-war period, was foreseen for women. Such „restructuring“ of the Serbian society in order to include it into the „German New European Order“ in the future, had to lead to its „reruralisation“ in social and political sense, as well as to the conservation of a patriarchal and traditional system in which the place of women would be reduced to those roles seen and stressed as fit and „natural“, connected with their biological role and that of the „preservers of the hearth“.

The authors espousing these views accused foreign influences which arrived through curriculum of Yugoslav school and particularly through female teachers of non-Serbian origin, for „deviations in education“ of both male and female youth duering the inter-war period. They were part of the tendency to discard and discredit the whole experience of living in the common, Yugoslav state as tragic deviation and a „historical mistake“ of the Serbian political elite.

Views on women's place in the policy of Serbian collaborationists and circles close to them, remained within limits of ultraconservative, nationalist ideas with ideological additions from those gamut of ideas hailing from the centres of the Fascist ideology.